

Душан Пајин

ЈАПАНСКИ ВРТОВИ од Јапана до Београда

У Јапану се рано почело писати о вртovima, па је први приручник, *Сакуџеики*, у 11. веку саставио Тачибана но Тошицуна (Tachibana no Toshitsuna, 1028–94). Да бисмо имали пун увид, важно је имати у виду типове вртова који су се развили у Јапану, од 7–19. века. Сумарно, могу се уочити следећи типови вртова (хронологија је приближна).

1) Рани вртови омогућавали су вожњу чамцем и шетњу, а настали су између 7–12. в. У рани тип комплексног врта могу се сврстати примери неких вртова из 11. в. с два језера и острвцем, намењен уживању у вожњи чамцем (овде видимо макету таквог врта).

1. Поглед на језеро и вртни комплекс Даикаку-ђи.

Комплекс Даикаку-ђи (Daikaku-ji) подигнут је у 9 в. као боравиште цара Саре (умро 842. г.). Нешто касније (876. г.) зграда је претворена у будистички храм огранка шингон, а цео комплекс има ово језеро с острвцем као део већег врта. У комплексу Даикаку-ђи у двориштима се налазе и ограђени мањи вртови (*tsubo niwa*)

Неки вртови могли би се (по својим карактеристикама) сврстати у више група. Пример је Кинкаку-ђи – комплекс Златног павиљона из 13. в. – који је, између осталог, планиран тако да поглед из павиљона омогући перспективу у којој се комбиновало блиско, средње (мало острвце с дрвећем) и далеко („позајмљени приказ“).

Јукио Мишима (1925–1970) објавио је роман *Златни павиљон* (1956 – срп. изд., Nolit, Београд 1982). Главном јунаку, дечаку Мизогучију, отац је рекао да је Златни павиљон најлепша грађевина на свету, а касније ће се ту и замонашити.

2. Кинкаку-ђи – Златни павиљон, Кјото, 13. в., с вртом за шетњу, језером и острвом.

Парк Рицурин, у Такамацу-у, из 1630. има велику водену површину за возње чамцем и стазе за шетњу, а могао би се (хронолошки) сврстати и у категорију калеидоскопског врта.

2) Други тип је врт који представља рајско насеље (у духу ђодоа – чисте земље – у традицији ђодо будизма), или острво бесмртника Хораи (тј. П'енг Лаи, из кинеске таоистичке традиције) – 11–13. в. Врт као рајско насеље се налази у склопу храма Моцу-ђи, град Тохоку, из 10. в. – то је вртна представа раја у ђодо будизму.

3. Врт као рајско насеље у склопу храма Моцу-ђи, 10. в.

Такође се уз храм Бјодо-ин (Byodo-in) у граду Уђи (11. в.), посвећен буди Амиди (који председава у будистичком рају – „Чистој земљи“), налази врт који симболички представља тај рај. Рани тип врта као представе раја у ђодо будизму је и Саихођи, у Кјото-у, из 12 в. Међутим, кад је у 1339. г. храм (уз који се налази врт), из огранка ђодо, конвертован у зен, Мусо Сосеки је унео промене у полазни дизајн врта.

Од општих карактеристика, у уређењу вртова, између осталог коришћено је и минијатурно дрвеће (*bonsai*), као и тзв. „позајмљени призори“ (*shakkei*), када се – преко одређених отвора у зидовима, или сугерисаним погледом у одређеном правцу – „позајмљивао“ приказ који се налазио иза граница врта – некад близу, некад далеко.

3) Вртови у духу зена су касније обично били без водених површина, али овде видимо један врт с воденом површином, у склопу храма Кенчо-ђи (1253. г.), који је припадао ринзаи зену и био са воденом површином.

Њихова „сувоћа“ је могла бити мања ако су укључивали нека врсте биљака, или наглашенија, ако су били сведени на песак (ситан шљунак) и каменове.

Они су могли бити вртови у које се донекле улазило (и шетало), али чешће су били предмет контемплације с рубне стазе или из просторије у згради. Постоје три варијанте зен вртова:

а) *Хиранива* – раван врт од белог песка, маховине, траве и зимзеленог биља.

б) Суви врт – *каре-сансуи*, или *секи-џеи* – 15. в. надаље.

в) *Наканива*, покривен врт – смештен унутар грађевине.

Неки храмовски комплекси зен традиције имају у свом склопу више типова ових вртова (за „шетњу“ и „само за гледање“) – пример у врту Рјоген-ин – Кјото, 16. в. Други пример су врт и језерце за шетњу и гледање – у комплексу храма Тенрју-ђи, Кјото, око 1330. – креирао: Мусо Сосеки (Musō Soseki, 1275–1351)

а) Варијанта зен врта – *хиранива* – јесте раван врт од белог песка (шљунка), маховине, траве и зимзеленог биља – пример: врт у храму Нанзен-ђи, Кјото, 1628.

4. Врт у храму Нанзен-ђи, Кјото, 1628.

Тип врта „само за гледање“ наметнуо се као типичан зен врт – он је презентан, као предмет, или слика, тј. у њега се „не улази“. У тим вртovima по правилу цео простор је презентан – „као на тањиру“.

Иначе посматрање врта с одређених тачака била је стратегија у свим типовима вртова, не само оних у духу зена. Врт се могао посматрати или с неке тачке у самом врту, с веранде, или из унутрашњости одаје, иза панелних врата.

Зен вртови су били посматрани као што би се посматрала слика, из просторије, или с клупе-степеница, којима се из просторије спушта на ивичну стазу врта. Они су служили естетичкој контемплацији у једном специфичном контексту везаном за зен. Зато се називају и *каншо-нива* (*kansho-niwa*). *Каншо* означава увид у зену (има два карактера: „увид“ и „светло“ = „просветљење“), а *нива* је врт.

Познати пример тог врта је Даисен-ин, у склопу храма Даитоку-ђи, у Кјотоу, саграђен 1509, а који и данас представља атракцију за посетиоце. Врт Даисен-ин, делом спада у тзв. суве вртове (*каре-сансуи*), у којима нема водених површина, него ситан шљунак, „заталасан“ грабуљама, представља воду. Символизација у зен врту некад је дословна, као овде, а некад је апстрактна (као у врту Рјоан-ђи).

5. Врт Даисен-ин, у склопу храма Даитоку-ђи, у Кјотоу, 1509.

Симулакрум у врту Даисен-ин је следећи: вертикална стена представља масив с кога се водопад обрушава у долину, а затим прелази у водоток – реку (представљен таласастим шљунком), који пролази испод моста (у виду хоризонталног камена) и даље се пробија између обала-каменова на свом путу до мора. Стене у тим вртovima сугеришу планинске масиве, или острва и некад су покривене маховином, или ситним растињем.

С архитектонске тачке гледишта, главни циљ јесте успостављање склада унутарњег и спољног простора, односно хармонија између врта, просторије у којој се седи и човека.

Пример за то налазимо у врту Ђико-ин, у Нари, саграђеном 1663.

б) Суви врт – *каре-сансуи*, или *секи-џеи* – од 15. в. надаље, могао би се сматрати и подврстом *хираниве*, али осим што нема воде, нема ни растиња. Пример је врт у склопу храма Рјоан-џи, Кјото, 1499. (креирао Соами).

б. Врт у склопу храма Рјоан-џи, Кјото, 1499.

Савремени јапански аутор Хисамацу, у својој књизи посвећеној односу зена и уметности (*Shin'ichi Hisamatsu: Zen and the Fine Arts*, Tokyo, Kodansha, 1971, str. 45), наводи следећа естетичко-контемплативна начела, опредељена у сувом врту у Рјоан-џиу. То су: асиметричан склад, једноставност, спонтаност и природност, апстракција, спокој и равнотежа, произвољност и нужност. Асиметричан склад је остварен у распореду петнаест стена на површини врта. Једноставност се очитује у целини и детаљима, а апстрактност врта надилази предметни свет. Спој спокоја и динамичке равнотеже остварен је распоредом стена, који је и „произвољан“ и „нужан“, каже Хисамацу.

Симболизација у Рјоан-џију је апстрактна, али и ту се суочавамо са типовима „читања“ као у случају стена у кинеским вртovima. Наиме, неки су у каменовима у Рјоан-џију видели „врхове који израњају из облака“. Други су видели „острва у мору“, а трећи „тигрицу која с младунцима препливава реку“.

в) Посебан тип (сувог) врта је био *наканива*, покривен врт – смештен унутар грађевине, као већа соба. Пример је врт Токаи-ан (из 18. века), где је постављено седам стена. Иначе, стене у јапанским вртovima су чешће површинске (узете с површине

земље). По томе се разликују од стена у кинеским вртovima, које су (по правилу) узимане из језера, с наглашенијим траговима ерозије.

4) Посебан тип врта (*рођи*) био је уз чајну кућицу. Иначе, у склопу већих вртова могли су се налазити један, или више мањих вртова, или бар један врт везан за чајну кућицу. *Рођи* се налази испред чајне кућице и укључује аранжман који чине каменови по којима се ступа (стаза која води до чајне кућице), мали камени базен-посуда (за прање руку) и друго. Један од примера је у комплексу храма Даитоку-ђи – Кјото (креирао Кобори Енсју, 1648).

7. Врт уз чајну кућицу у комплексу храма Даитоку-ђи – Кјото.

5) Шукеи-ен (Shukkei-en – врт умањених реплика) јесте врт у коме поред природног амбијента – воде, стаза и мостића – постоје и реплике пејзажа по чувењу. Пример је врт Шукеи-ен у Хирошими (из 17. в. – делом уништен у бомбардовању, па обновљен 1950), који је дизајниран по угледу на амбијент везан за Западно језеро Сји-ху (у Хангџоу-у, у Кини). У врту Шукеи-ин стазе воде посетиоца преко мостића да би стигао до неке врсте станица на том путу, који чине чајне кућице, или реплике водопада. У средини комплекса је језерце а десет малих острваца.

6) Калеидоскопски вртови (*каију* – врт „многих задовољстава“) припадали су феудалним господарима (даимјоима), а обично су укључивали језеро по коме се возило чамцем. Пирамидалне конструкције (у позадини) штите јелке од снега, који ломи гране. *Чисен каијо шики* (врт с језером за шетање) има два повезана језерцета и обично дрвени мостић који премошћује горње језерце (као у склопу виле Кацура, 17. в.).

У доњем језеру се обично налазе два већа камена – један представља корњачу, а други ждрала (симболе дуговечности и доброг здравља). Царска вила Кацура, с вртним комплексом, била је подигнута за принца Тошихиту (Toshihito, 1579–1629).

8. Врт са језером за шетање у склопу виле Кацура, 17. в.

Иначе, у неким вртovima важан чинилац је и боја, посебно везана за промене годишњих доба. Примере видимо у зимском амбијенту неких вртова. Рецимо, зимски амбијент у врту Шисен-до, Кјото, 1641, или у врту Кинкаку-ђи, у склопу комплекса Златни павиљон, Кјото, 13. в.

9. Врт под снегом – у склопу храма Хошу-ин, 18. век

Симболизам

Већ смо споменули неке симболе који се јављају у појединим типовима вртова, као што су каменови или стене. Елементи или делови врта имају и своју функцију и естетичку улогу у склопу врта, али могу имати и одређена симболичка значења, а то видимо како на примеру каменова (стена), водених површина, пролаза, тако и на примеру мостова. Ту симболизацију налазимо у различитим типовима вртова, али већина аутора то тумачи у вези с вртovima у традицији зена.

1) Каменови, или мање стене (*исхи*) могу имати вишеструку улогу. Као украсни елемент у склопу одређеног дела врта, али и као симболи, који представљају симулакруме планина, или појединих животиња (корњача, ждрал, који симболизују дуговечност), или као симболи добродошлице близу улаза у врт. Такође могу представљати поједине ликове из митско религијских традиција (будизма, шинтоизма). Рецимо, три камена, од којих је средњи виши, могли су представљати будистичко тројство (Буду с двојцом бодхисатви). Песак или шљунак може бити употребљен као симбол (симулакрум) воде или воденог тока. Каменови постављени на површину белог шљунка (песка) која симболизује море могли су симболички представљати острва бесмртника (*хораисан*).

10. Дворац и врт Хиросаку, са трешњама у цвату (18. в.)

2) Водене површине, или токови (*мицу*), као импровизовани поток или мали водопад сугеришу духовну чистоту, али могу бити и симболи времена и простора, тј.

пролазности. Базени или језера су симболи чистог и смиреног духа у коме се огледа свеколика појавност, као на површини воде.

11. Мост у јапанском врту у Ботаничкој башти (2004)

3) Растине и дрвеће одабире се такође на основу два кључа – естетског и симболичког. Ту спада дрвеће трешње и шљиве, различито зимзелено дрвеће и растине (симболи младости и дуговечности), као и бамбуси, симболи издржљивости на основу савитљивости. Шум ветра кроз бамбусе сугерише и симболизује начела зена, као што је испражњен дух. У том контексту треба поменути и бонсаи – мини-дрвеће – које је иначе било украсни елемент по себи, који се држао у одајама или самостално у неком простору, али је укључиван и у амбијент врта. Бонсаи носи симболику представљања великог у малом, а ту симболику су имали и бонсеки и суисеки. Наиме, бонсаи је било минијатурно дрвеће, а бонсеки су били аранжмани минијатурних стена у посуди (или на равној површини), који сугеришу амбијент великог пејзажа или сувог врта. Суисеки су комади стене који представљају симулакруме великог пејзажа. Сва три су могла стајати засебно у неком простору, а могли су бити укључени и у неки врт.

„Велико у малом“ било је предмет таоистичке контемплације, а представља један од полова чаролије, или идеје – „једно у свему, све у једном“ која изражава свеколико јединство универзума. Ту идеју налазимо и на Истоку и на Западу. У Кини, рецимо код Јуан-ву-а (1065–1135), који каже:

*Једна честџица ѓрашине се диже, а цела земља је у њој,
Један цвеџи је ѓроцвеџао, а цео свеџи се у њему рађа.*

А на Западу – рецимо код Вилијама Блејка који у песми „Предсказања невиности“ (око 1801), пише:

*Видеџи свеџи у зрнци џеска
А небо у дивљем цвеџу,
Држаџи бесконачносџи на глану,
А вечносџи у једном часу.*

4) Мостови (*хаши*) су симболички представљали могућност надилажења, искорача, трансценденције, везу између различитих равни и димензија (небо-земља, божанско-људско, вечно-пролазно, космичка раван, неограничено-ограничено људско, унутрашње-спољашње). Тако је човеково суштинско јединство с природом и светом могло да се изрази и потврди и преласком преко моста у врту у свет који обухвата свеколико постојање и бића (стога је мост укључен и у дизајн јапанског врта у Ботаничкој башти у Београду). Некад је тај прелазак био дослован, тј. прелазак преко мостића (дрвеног, или каменог) у датом врту, а некад медитативан, кад је предмет медитације био такво надилажење, а помоћно средство реплика моста, која је била креирана у минијатурној верзији, у реплици великог пејзажа. Тада је комад камена – постављен на два друга камена, испод кога је био шљунак који је представљао водени ток – био фокус медитације (пример који налазимо, рецимо у амбијенту врта Даисен-ин, у склопу храма Даитоку-џи (Кјото, 1509).

5) У склопу вртова постоје и украсни елементи као што су лампе (фењери), извајани од камена, или фигуре појединих животиња (корњаче, жабе, рибе), које имају симболику: корњача – дуговечност, жаба – пажњу, риба – истрајност, док фењери симболизују просветљење и духовно светло.

6) Једна од компоненти у склопу уређења је и стратегија „позајмљеног призора“ (*шакеи*), чији је симболизам у томе да се укаже на свеколику повезаност целокупне стварности. Наиме, поједини вртови су планирани тако да осим призора унутар врта, укључе и део амбијента који се налази изван самог врта, било путем шире перспективе изнад граница, или зидова врта, или постављањем врата или отвора који отварају поглед на „позајмљени приказ“. Ова стратегија је некад примењивана и унутар вртног комплекса, преградама-зидовима, који су отварали поглед на други део врта, као једну нову целину, или приказ.

Ханами и сакура

Ханами означава традицију посматрања трешњиног цвета (*сакура*), у вртovima и пределима широм Јапана. Пошто у различитим пределима Јапана трешње цветају у различито време, у јужном Јапану посматрање почиње крајем марта, а у северном крајем априла.

Трешњин цвет симболизује свест о пролазној лепоти у животу (*моно но aware*), која се изражава у различитим видовима уметности (поезији, сликарству). У питању је дрвеће трешње које може да се налази у вртovima, отвореној природи или расадницима трешања.

Данас људи углавном настоје да се добро проведу током тих дана, па организују целодневне излете (пикнике) у природу, с породицом и пријатељима, где спремају и храну за тај дан. Током дана сакуре у природи борави највећи број људи.

Јапански врт у ботаничкој башти „Јевремовац“ у Београду

Главни пројектанти врта били су стручњаци за пејзажну архитектуру проф. Шумарског факултета Михајло Грбић и Вера Грбић из ЈКП Зеленило, а поједине делове – као дрвене мостиће и ћуприје – пројектовали су сарадници с Факултета ликовних уметности. Врт је отворен у лето 2004.

Током маја 2006. у комплексу јапанског врта и баште направљена је мултимедијална презентација различитих видова јапанизма код нас – од изложбе бонсаија, преко хаику поподнева, пригодних предавања (о чајној церемонији, јапанским вртovima, гађању из лука), до демонстрације икебане, изложбе слика...

12. Изложба Бонсаи друштва из Београда, 2006. у јапанском врту у Београду

Године 2020, на зеленој површини Београдског сајма, у сенци куполе Хале 3, настао је мали јапански врт (<https://sajam.rs/japanski-vrt-na-beogradskom-sajmu/>).

13. Јапански врт поред куполе Хале 3 Београдског сајма

Аутори врта су се потрудили да на малом простору прикажу елементе традиционалног јапанског врта. Посебно су бирали биљне врсте, а композиција је настала слагањем свих елемената, боја и облика. У врту је посађено неколико врста бамбуса, јапанских јавора, борова, украсних жбунова хортензија и хоста, украсних трава и бршљана. Уз камени фењер, као симбол светлости, формирана је равна шљунковита површина која представља водену површину мора, или језера, а ту је и део врта с пажљиво одабраним и постављеним камењем.

Минијатурни вртови и минијатурно дрвеће

Према подацима на сликама, минијатурни вртови (кинески: *џенђини*) – и минијатурно дрвеће – (кинески: *џенцаи*) – јављају се најпре у Кини у 8. веку. Минијатурни вртови, у посудама, комбинују дрвеће с каменовима који су представљали минијатурне реплике стена или планина. Сматрало се да је у тим творевинама на малом простору сабијена енергија живота, а биле су и предмет естетичке контемплације.

У Јапану се ове креације јављају крајем 13. века, а једна од најранијих сачуваних представа видљива је на слици-свитку Такашини Такаканеа, из 1309. (која приказује *Чугеса из храма Касуја*).

У Јапану се минијатурно дрвеће (*бонсаи*) некад култивише у комбинацији с каменовима, а некад самостално, при чему се онда и минијатурне стене аранжирају као засебни комади (под називом *суисеки*).

Дакле, бонсаи је минијатурно дрвеће. А суисеки минијатурна стена (или планина) у посуди (или на равној површини), која је симулакрум пејзажа. Суисеки некад представљају симулакруме великог пејзажа (планине). Суисеки су цењени као објекти естетичке медитације (поглед из другог угла).

14. Лево: минијатурни врт (кинески: *џенђини*) – десно: минијатурно дрво (кинески: *џенцаи*)

Данас постоје клубови љубитеља бонсаиа и суисекиа широм света, а у Европи, од Енглеске до Србије. Неки бонсаи комади опстају и по стотинак година, па се преносе генерацијама. Године 1995. формирана је бонсаи секција у склопу Друштва кактусара Србије. У априлу 2001. основано је *Бонсаи удружење Београд*, а истовремено је основано и истурено удружење у Крушевцу. Друштво је организовало курсеве за заинтересоване – а има своју страницу – <https://www.facebook.com/groups/162404851228/>.

Сада још постоји и *Србија бонсаи удружење*, које има своју страницу на Фејсбуку – <https://www.facebook.com/Udruzenje-Srbija-bonsai-2022356681425057/>.